

Е. Ж. Тоқтабеков, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы әкімшілік құқық және ІІО әкімшілік қызметі кафедрасының оқытушысы, полиция майоры;

Ж. С. Қапашева, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының магистранты, полиция лейтенанты

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТИЛЕРІ

Аннотация. Мақалада ішкі істер органдарының әкімшілік құқық қатынастарындағы заңдылық категориясының, заңдылық кепілдіктерінің ұғымы, мазмұны мен жүйесі жөнінде ой қозғайды. Автор осы тақырыпта қалам тербеген заңгер ғалымдардың ой-пікірлерін сарапқа салып, өзіндік түйіндер шығарып, ұсыныстар айтады.

Түйін сөздер: ішкі істер органдары, құқық қатынастары, заңдылық, кепілдіктер, ұғым, мазмұн, жүйе.

Әріден қозғасак, индивидуумдар мен социумдар қарым-қатынасындағы адам құқығын қамтамасыз ету мәселесі құқықтың өзімен бір мезгілде пайда болғаны анық. Қоғамдық формациялардың барлық түрлері мен кезеңдерінде бұл «әділеттілік», «заңдылық» деген ұғымдармен астасып жатты. Осыған сәйкес көптеген нормативтік-құқықтық актілерде адамның құқықтары мен бостандықтары, оның нәсіліне, наным-сеніміне, әлеуметтік жағдайына қарамай-ақ, белгілі бір құндылықтың бастауы ретінде қарастырылатыны тегіннен тегін емесⁱ. Бұл құқықтардың қай мемлекетте, қандай деңгейде қамтамасыз етілуі — сол мемлекеттің демократиялығы мен заңдылық қондырмасының дамуын айғақтайтын бірден бір өлшем-белгі болмақ.

Бұл категориялардың жүзеге асуы — заңдылық деген құқықтық құбылысты, түсінікті тудырады. Сондықтан жан-жақты, тереңнен талдау жасамасак та, заңдылық категориясын бірсыдырғы қарастыра кетуді өзімізге міндет санаймыз. Мұның зәрулігі зерттеліп отырған тақырыптың мәселесіне тікелей қатыстылығынан көрінеді. Сондықтан әкімшілік құқық қатынасындағы заңдылық кепілдіктерін зерттемес бұрын, заңдылық ұғымын арнайы жіті ден қойып қарастырып өткен ләзім.

Ғалымдардың көп бөлігі заңдылықты барлық қоғамдық қатынастарға қатысушылардың құқық нормаларын қатаң, шүбәсіз атқару деп анықтайдыⁱⁱ. Бұл анықтама заңдылықтың өзегіне тән белгілері мен ерекшеліктерін көрсетіп, бұл анықтаманың басқа да заңдылық дифиницияларында сөзбе-сөз айтылуы бұған нақты дәлел бола алады. Талайғы ғылыми ой-пікірлердің қорытылған нұсқасындай болған бұл анықтама өзегінде, әсіресе, заңгер ғалым Х. Ю. Ибрагимовтың ұстанымын айрықша бөліп атап өткен жөн. Ол заңдылықты «мемлекеттік басқарудың барлық саласында жинақталған субъектілердің жүріс-тұрысын, мінез-құлқын реттейтін құқықтық актілер» деп біледіⁱⁱⁱ.

Кейбір еңбектерде заңдылық мазмұнын заңды орындамау емес, оларды жүзеге асыратын қызмет емес, осы қызметтің заңға сәйкестігі құрайды деген ұғымға қосымша түсініктеме беріледі. Осы позицияны ескере отырып, мұндай қосымша түсініктеме беруден, бұл анықтаманың әлі де болса толық еместігін мойындауымыз керек.

Көптеген авторларда заңдылық дегеніміз — құқықтық нормалардың принциптері мен талаптарын қатаң ұстану деген түсінік кеңінен белең алған^{iv}. Заңгер ғалым А. А. Таранов заңдылықты құқықтық-нормативтік актілердің көмегі арқылы мемлекет еркінің жалпыға бірдей ортақ екенін қамтамасыз ету және оларды тиянақты қолдану мен орындау бойынша талаптар жүйесі ретінде анықтауға болады деп біледі^v.

Үшінші бір ғалымдар заңдылықтың шынайылығын көрсету үшін бірқатар анықтамаларда оның мәнін режимдік категория арқылы ашуға ұмтылады. Заңды құқықтық нормаларды бәрі бірдей қатаң орындаумен сипатталатын тұрақты қоғамдық (немесе құқықтық) режим ретінде қарастырады^{vi}.

Келтірілген заңдылық анықтамаларына талдау жасау кезінде бұл секілді күрделі де көп қырлы қоғамдық құбылыстың өзіне тән ерекшеліктері мен белгілері мол екендігіне әбден көзіміз жетті. Алайда көрсетілген дифинициялардың жалпы кемшілігін де көрсетеді — бір анықтамада келтірілген белгілер екінші бір анықтамада келтірілмейді.

Осының бәрі де құқық теориясында екі бағытта өрбіген заңдылық туралы көзқарастардың бірігуін туғызуда. Бірінші бағытты қолдайтын өкілдер заңдылық туралы өз анықтамаларын келтіре отыра, басқа дифиницияларда көрсетілген заңдылықтың басқа жақтарын келтіреді. Осылайша заңдылықты заңдарды орындау мен сақтау деп біліп, сонынан демократияның саяси режимінің өзіндік ерекшелігі, принципі ретіндегі мемлекеттік қызметті жүзеге асыру әдісі^{vii} деп жазады. Мәселен, орыс ғалымы С. С. Алексеев заңдылықты қоғам өмірінің демократиялық режимін көрсететін және барлық субъектілердің заңдарды әрі оларға негізделген заң аясындағы актілердің талаптарын қатаң сақтаудан тұратын құқық принципі ретінде анықтайды^{viii}.

Келтірілген анықтамалардан көрінетіні, бұл бағытты ұстанатын ғалымдар арасында заңдылықты түсінетін біркелкілік жоқ, ала-құла, бұл секілді күрделі, көп қырлы құбылысты қарастыруда бір-біріне мүлдем ұқсамайтын ұстанымдар бар.

Осыған байланысты бір қатар ғалымдардың заңдылық ұғымын қалыптастырудағы заңдылық сияқты күрделі әлеуметтік-саяси құбылыстың жан-жақты қырларын көрсететін «принцип», «талап», «режим» дейтін категорияларды бір-біріне қарама-қарсы қоюға болмайды дейтін ұстанымдарын ұтымды санаймыз.

Осы себепті екінші бағыттың өкілдері жоғарыда қызығушылық тудырған дифиницияларды біріктіріп, заңдылықтың кешенді анықтамасын беруге ұмтылады. Бірақ заңдылықтың анықтамасын кешенді түрде беруде әркілы дефиницияларды механикалық түрде беруге ұмтылу барлық мәселені шешпейді. Біздің пікірімізше, заңдылықты әкімшілік құқық қатынасы субъектілерінің бәріне бірдей ортақ принцип ретінде қарастыруымыз қажет.

Бұл жайт ғалым С. Б. Абилгазиннің пікірінде жанама түрде айтылып өтіледі. Ол: «Қамқорлық пен назарға алудың негізі — полицияның сыртқы әкімшілік қызметінде заңдылықты сақтау болып табылады»^{ix} деп жазады.

Қазіргі кезеңдегі заң теориясында саяси-құқықтық режим ретіндегі заңдылық мазмұнында мынадай белгілер аталып өтіледі:

- мемлекет заңдарында айғақталған құқықтық идея;
- заңның үстемдігі;
- барлық құқық субъектілерінің құқықтық актілерді сақтау мен орындау;
- заңдардың тиянақтылығының (тұрақтылығының) қатыстылығы;
- нормативтік-құқықтық актілерді бірыңғай нақты сақтауға негізделген мемлекеттің қоғамды басқару әдісі.

Айтылғандарды қорытсақ, біздіңше, заңдылықтың мәні мемлекеттік биліктің, өзін-өзі басқару органдарының, лауазымды тұлғалардың, өкілеттігі бар азаматтардың заңдарды және заң аясындағы актілерді міндетті түрде сақтауы мен орындауында. Заңдылық анықтамасының түрлілігі бір категорияның — заңдылықтың, өзіндік белгілерін әр қырынан бейнелейтіндіктен, бір анықтаманы екіншісіне қарама-қайшы қоюға негіз бермейді.

Сонымен қатар, бір ғана декларация қазіргі жағдайда әкімшілік әлеуметтік (қоғамдық) қатынастарды тиісті тұрғыда жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді. Мұнда қосымша құрал ретінде өзара кепілдіктер көрініс табады. Кепілдік беру – белгілі бір түрде қамтамасыз етуді, сақтауды, қорғауды жүзеге асыру.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету (кепілдік) мәселесі үнемі және әлі де отандас заңгер-ғалымдардың назарында болып келеді. Сонымен қатар ол қылмыстық-процессуалдық және азаматтық-процессуалдық заңнамада қолдану арқылы неғұрлым толығырақ зерттелді.

Кепілдіктің экономикалық, саяси, ұйымдық және заңдылық саралануы (классификациясы) тұрақты және кең таралған деп саналады. Кей ғалымдар «жалпы және арнаулы (заңдылық)» деп ерекшелейді. Жалпыға: экономикалық, әлеуметтік-саяси, идеологиялық, әлеуметтік-психологиялық жатқызылады. Ал негізгі арнаулы кепілдіктерге мына құқықтың нормалары жатқызылады:

- Қазақстан Республикасы Конституциясындағы;
- қолданыстағы заңнамадағы;
- әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану тәртібін жүйелейтін;
- полиция актілерінің заңсыз әрекетіне шағымданудың, өзгертудің немесе тоқтатудың мерзімі мен тәртібін анықтайтын;
- қылмыстық, әкімшілік, тәртіптік және жауаптылықтың басқа да түрлерін бекітетін нормалар.

Бұлайша бөлудің теориялық және практикалық маңызы бар. Теориялық тұрғыда заңдарды қамтамасыз етудің және жүзеге асырудың механизмін тереңірек тануға мүмкіндік береді. Ал практикада бұл бөлу заңның нақты әрекетін қамтамасыз ету тиімділігін арттыру жолдарын қамтамасыз етумен пайдалы. Бірақ заңдылық кепілдіктерінің жалпы тізімі әлі де даулы мәселе.

Заңдылық кепілдіктерді нақты ерекшеленудің және анықтаудың қиындығы ғылыми әдебиеттерде заңдылық кепілдіктер түсінігі және олардың құрамы туралы мәселелердің түпкілікті шешілмеуінде болып отыр. Бүгінге дейін ғалымдар арасында заңдылықтың құқықтық кепілдік мәнін түсінудегі көзқарастарда бірізділік жоқ.

Соның ішінде, сол жылдан бастап және бүгінгі күнге дейін кепілдік мәселесін А. А. Сәбитова, Н. И. Раздымалина, М. Т. Кәкімжанов, А. И. Павловский, Б. Н. Бутулин және басқа да әкімшілік құқық саласындағы ғалымдар қарастырды. Дегенмен осы уақытқа дейін Қазақстан полициясы органдарындағы әкімшілік құқықтық қатынастардағы кепілдік заңдылығы проблемасы бойынша монографиялық ғылыми зерттеулер болған жоқ.

Қолда бар жұмыстар не жекелеген сипатта (құқық қорғау органдарының белгілі қызметінде қолданылатын), не болмаса азаматтардың әкімшілік құқық кепілдігінің басқа аспектілеріне арналған. Сондай-ақ заңдылық әдебиеттерде «құқықтық кепілдік» түсінігінің өзіне әзірге біркелкі ұстаным қалыптаспауда. Н. Г. Салищева өзінің «Қоғамдық тәртіпті сақтау аппараттарының және бөлімшелерінің қызметінде заңдылықты қамтамасыз ету» монографиялық еңбегінде: «заңдылық кепілдіктері ретінде мемлекетпен және қоғаммен арнайы жасалған жолдар арқылы барлық құқық субъектілерінің нақты заңдарды орындауының дамуын, құқықтардың дұрыс қолданылуын және заңдылық міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ететін объективті және субъективті шарттар түсініледі» деп жазады.

Н. Г. Салищева заңдылық кепілдікті «заңдылық принциптерін берік ететін, заңдардың нақты және мүлтіксіз сақталуын қамтамасыз ететін, мемлекеттің және азаматтардың мүдделерін қорғайтын, ал ол мүдделер бұзылған жағдайда бұзылған құқықтарды және мүдделерді қалпына келтіру және кінәлілерді жазалауды қамтамасыз ететін объективті және субъективті шарттар».

«Заңдылық кепілдігі ретінде, — дейді Н. Г. Салищева, — заңдарды және басқа да құқықтық актілерді... олардың жария етілген нақты мақсаттарына сәйкес өмірге енуін қамтамасыз етуде көмектесетін шарттар мен жолдар қызмет етеді» дейді^x. Заңдылық кепілдіктерді ол «құқық нормаларының жалпыға бірдей және мүлтіксіз орындалуын жалпы шарттар және арнаулы мемлекеттік-құқықтық жолдардың ықпалымен және көмегімен қамтамасыз ететін, яғни жүзеге асырылатын, қорғалатын, ал олар бұзылған жағдайда заңдылық режимі қайта қалпына келтірілетін жалпыәлеуметтік шарттар және арнаулы мемлекеттік-құқықтық жолдар» деп түсінеді^{xi}.

Айтылған тұжырымдарды сараптай келе, оларды біріктіретін ортақтықты атап көрсетуге болады: заңдылық кепілдігі ретінде барлық аталған авторлар заңдылықты қамтамасыз етуде көмектесетін шарттар мен жолдарды түсінеді. Бұдан қоғамдағы

заңдылық, сондай-ақ — әкімшілік құқықтық қатынастардағы, кепілдіктің қандай да бір түрімен ғана емес, соған сәйкес жүйені бейнелейтін олардың көлемді жиынтығымен қамтамасыз етіледі.

-
- ⁱ Назарбаев Н. Ә. Тәртіп пен жауапкершілік қатаң талап етілетін болды // Заң. 2002. 3 сәуір.
- ⁱⁱ Тугел А. Не каждый разберется в процессуальных лабиринтах // Заңгер. — 2005. — № 3. — 95-б.
- ⁱⁱⁱ Ибрагимов Х. Ю. Теоретические аспекты административного процесса // Экономика и право Казахстана. — 2010. — № 7. — 120-б.
- ^{iv} Жетписбаев Б. Административная ответственность. — Алматы, 2000. — 284-б.
- ^v Таранов А. А. Меры административного пресечения: Дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1992. — С. 155.
- ^{vi} Круглов В. А. Административно-деликтное право и административно-деликтное процессуальное право как самостоятельные отрасли права // Организация и перспективы деятельности служб административной полиции в борьбе с правонарушениями. — Караганда, 2006; Головкин В. В. Развитие административного процесса: проблемы и перспективы // Организация и перспективы деятельности служб административной полиции в борьбе с правонарушениями. — Караганда, 2006. — С. 85-92; Дубина А. В. Проблемы кодификации административно-процедурных отношений в процессе административной реформы в Украине // Организация и перспективы деятельности служб административной полиции в борьбе с правонарушениями. — Караганда, 2006. — С. 103-107.
- ^{vii} Раимбеков Е. Понятие правовых отношений, их виды. // Фемида. — 2001. — № 10. — 137-б.
- ^{viii} Алексеев С. С. Административные правоотношения. — М., 1976. — 244-б.
- ^{ix} Абулгазин С. Б. Административно-правовые отношения в деятельности милиции по охране общественного порядка: Лекция. — Караганда, 1984. — 40-б.
- ^x Салищева Н. Г. Административный процесс в СССР. — М., 1964. — 137-б.
- ^{xi} Там же.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается понятийный аппарат административных правоотношений в деятельности ОВД РК, а также отдельные проблемы в условиях их реализации, механизма обеспечения юридических гарантий.

RESUME

In the given article is investigated the notion apparatus of administrative relations in the activity of OIA of the RK and some problems in the condition of its realization, mechanism of judicial guarantees.